

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2023.32.11>
УДК 141.3:[39+2]

Микола СТАДНИК

доктор філософських наук, професор,
заступник директора НДІУ МОН України, м. Київ

ORCID: 0000-0002-4264-8054

Email: radivska@ukr.net

ЕТНОЛОГІЯ РЕЛІГІЇ У ФІЛОСОФСЬКО-ТЕОРЕТИЧНИХ ВИМІРАХ ГАЛИНИ ЛОЗКО

(Рецензія на книгу: Лозко Галина. *Етнологія релігії. Наукові статті*.
Миколаїв: Іліон, 2023. 372 с.)

Анотація: Етнологія релігії, нова галузь релігієзнавства, на сучасному етапі перебуває лише на стадії свого становлення. Кожен народ, згідно зі своїм природним правом, має свою рідну землю, рідну мову і рідну віру (духовність, культуру, традицію). У книжці «Етнологія релігії. Наукові статті» (Миколаїв: Іліон, 2023. 372 с.) зібрані актуальні наукові статті доктора філософських наук, професора Галини Лозко з етнології релігії. Авторка вважає: поділ землян на етноси, народи, нації, раси – це природна форма існування людства. Книжка адресована науковцям, філософам, релігієзнавцям, етнологам, викладачам і студентам, а також широкому колу читачів, яких цікавить взаємозв'язок етносу і релігії.

Ключові слова: етнологія релігії, Галина Лозко, українознавство, релігієзнавство, дух нації, метафізика.

Mykola STADNYK

doctor of philosophical science, professor,
deputy director of the Research Institute of Ukrainian Studies
Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv

ETHNOLOGY OF RELIGION IN HALYNA LOZKO'S PHILOSOPHICAL AND THEORETICAL DIMENSIONS

(Book review: Halyna Lozko. *Ethnology of religion. Scientific articles*.
Mykolaiv: Ilion, 2023. 372 p.)

Abstract: *Ethnology of religion, a new branch of religious studies, is only at the phase of its formation at the present stage. Every nation, according to its natural right, has its native land, native language and native faith (spirituality, culture, tradition). This book: Lozko Halyna «Ethnology of religion. Scientific articles» (Mykolaiv: Ilion, 2023. – 372 pages) contains current scientific articles on the ethnology of religion by Doctor of Philosophy, Professor Halyna Lozko. The author believes: the division of mankind into ethnic groups, peoples, nations, races – is a natural form of human existence. The book is addressed to scientists, philosophers, theologians, ethnologists, teachers and students, as well as a wide range of readers who are interested in the relationship between ethnos and religion.*

Keywords: *ethnology of religion, Halyna Lozko, Ukrainian studies, religious studies, the spirit of the nation, metaphysics.*

Постановка проблеми. Етнологія релігії, дослідження якої розпочалося на початку 2000-х років науковцями відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України, досі залишається малодослідженою і теоретично не достатньо обґрунтованою. Були публікації з цієї тематики, як наприклад, монографія Л. Филипович [17], чи поодинокі статті, що іноді з'являлися в наукових журналах, проте, концептуалізація цієї маловідомої галузі знань про етнічні релігії загальмувалась на два десятиліття й досі залишилася доволі невиразною. Причини такого стану непрості, зважаючи не лише на тривалу війну,

а й на тотальне засилля світових релігій і місій, що позиціонують себе універсальними для всього людства. В умовах глобалізації етнокультурні явища витісняються на маргінес або потрапляють до розряду архаїки, а суспільству нав'язується думка про їхню малозначущість, другорядність, чи просто «застарілість». Однак, саме явище актуалізації етнічних традиційних релігій у європейських країнах, що з'являються ніби всупереч глобальним процесам (чи незважаючи на них), не часто потрапляють у поле зору релігієзнавців. На цьому тлі книга Г. Лозко «Етнологія релігії» є певним інформаційним проривом. Однак праці дослідниці, видані

обмеженими накладками, не завжди були доступними для наукової спільноти, якій власне вони й призначалися. Отже, наша рецензія на науковий доробок авторки в галузі етнології релігії, зокрема її нової праці, є актуальною і затребуваною в умовах широкомасштабної війни в Україні, як і популяризація цієї важливої українознавчої проблеми у світі.

Ступінь розробленості проблеми. Галині Лозко належить актуалізація терміну «етнорелігія», який вона застосовує з 1994 р. Значна частина її наукових публікацій присвячена саме етнології релігії [9, с. 51–55]. У 2000 р. вийшла друком монографія Г. Лозко «Етнологія України. Філософсько-теоретичний та етнорелігієзнавчий аспект» [13], яка через рік була вже затребуваною в освітньому процесі й перевидана як навчальний посібник для вищої школи. Це одна з перших праць у галузі етнології релігій в Україні, на яку схвально відгукнулися історики [1; 2]. Авторка вперше застосувала опис етнічних культур за принципом єдності рідної землі, рідної мови і рідної віри. Цей «родовий принцип» став методологічною основою її досліджень у галузі етнології, що на її думку, є найбільш доцільним для вивчення конкретних етносів як природно-культурних феноменів. Цю триєдність авторка послідовно розвинула і в наступних працях «Етнодержавознавство» [11], «Боги і народи. Етносоціальний вимір» [10], «Орден Бога Сонця. Історія та метафізика» [15], що було позитивно сприйнято науковою спільнотою [8]. Починаючи з 1994 р., праці Г. Лозко широко відомі в Україні та за її межами, [3; 5; 9, с. 55–57], проте не часто ставали предметом наукових рефлексій, отже є потреба в їх висвітленні й осмисленні.

Метою статті є ознайомлення наукової спільноти з книжкою Галини Лозко «Етнологія релігії. Наукові статті» в контексті загального стану етнології релігії як галузі релігієзнавчої науки та рецензування цієї праці науковиці.

Виклад основного матеріалу. Г. Лозко, прихильниця автохтонності походження українців, з перших своїх наукових праць виразно заявила про себе як послідовну дослідницю національної культури й традиції, зокрема етнорелігії українського народу. Деякі концепції й думки науковиці загалом складають цілісну систему її власних поглядів на взаємозв'язок етносу і релігії, які вона фундаментально викладає у своїх наукових і науково-популярних статтях та монографіях упродовж багатьох років [9; 10; 11; 13; 14; 15]. Книжка «Етнологія релігії» готувалася до ювілею Г. Лозко, проте через війну вона побачила світ з незначною затримкою [12].

Мотивацією авторки до видання цієї роботи стало цілком природне бажання познайомити наукову спільноту, насамперед релігієзнавців та українознавців, зі своїми науковими спостереженнями й висновками, про що вона написала у передмові під заголовком «У науці не існує заборонених тем». Праця Г. Лозко має чітку

структуру, що складається з 4-х розділів, у яких тематично згруповано окремі проблеми етнології релігії, споряджена іменним та термінологічно-категоріальним покажчиком, англійськими анотаціями та ключовими словами до кожної статті, що дозволить зарубіжним науковцям оглядово познайомитися зі змістом праці.

У першому розділі «Ідеологія, освіта, педагогіка» розглянуто методологічні засади «антиглобальної філософії» (термін авторки) [12, с. 13–15], зроблено археофутуристичний прогноз розвитку «постхристиянського суспільства» (термін Л. Феєрбаха) [16; 12, с. 22], започатковано ноосферний та етноекотологічний дискурс освіти в умовах «трансгуманітарних викликів Життю». Авторка також робить культурфілософський аналіз семіотики символів та з'ясовує, чому нашому суспільству потрібно позбуватися рудиментів тоталітарного минулого; ставить питання, чи можлива національно-культурна освіта в глобальному світі, де етнічні проблеми всіляко замовчуються; розглядає гострі проблеми толерантності й нетолерантності в українському суспільстві (на прикладі взаємин християн з рідновірами). Нині в Україні зареєстровано близько 120 конфесій і деномінацій, однак обов'язком держави мають стати гарантії правового захисту як релігійних громад (в т.ч. й «релігійних меншин»), так і особистостей, які досі зазнають релігійної дискримінації. Водночас Г. Лозко застерігає, що в демократичних країнах є неприпустимим існування церков, які провадять підіривну діяльність, як напр., церкви московського патріархату в Україні, які керуються з РФ. На цьому тлі авторці видається недоцільним і нав'язування релігійних дисциплін у світських навчальних закладах, де вони можуть стати підґрунтям до формування релігійного фанатизму. Проблеми гармонізації міжконфесійних відносин в Україні авторка пропонує вирішувати за принципами «поваги до людини, до нації, до країни, до релігії її громадян та священних етнокультурних цінностей» [12, с. 77].

Наступний розділ «Основи етнорелігійного ренесансу» присвячений головним ідеям та засадам відродження етнорелігії в Україні та в інших слов'ян, зокрема у Польщі (революція світогляду в концепції «Задруги» Яна Стахнюка), та загалом на європейському континенті. Головна ж увага дослідниці в цьому розділі зосереджена на орденській моделі українського ренесансу в етнофілософії професора В. Шаяна (1908–1974). Зокрема, наголошено, що інтерпретація В. Шаяном ідей Г. Сковороди досі залишається абсолютною новизною. Філософсько-історичне осмислення поняття «Духа нації» у метафізиці Ордену Бога Сонця та онтологія святості в концепції етнорелігійного ренесансу В. Шаяна посідають центральне місце. Саме завдяки Галині Лозко (як ініціатору й науковому редактору) побачило світ і перше вітчизняне видання двотомника праць цього видатного українського філософа, санскритолога,

поета, літературознавця [19; 20]. До речі, етнорелігійному ренесансу була присвячена докторська дисертація Г.С. Лозко (захищена в 2007) [14].

Цікавим і доволі несподіваним постає в її «Етнології релігії» зв'язок феноменології «духа нації» й генетичної пам'яті, що нині, в умовах російсько-української війни набуває особливого значення, надто для розуміння метафізики цього екзистенційного протистояння. Розглянуто й методологічні засади релігійної безпеки у концепції Об'єднання рідновірів України, яке є офіційно визнаною конфесією етнічної релігії [12, с. 139–142].

У третьому розділі «Актуалізація етнорелігій у світі» викладено, насамперед, важливі критерії типології НРР (нових релігійних рухів), а також звернено увагу на релігієзнавчу класифікацію рідної віри як автохтонної, традиційної релігії. Аргументовано доведено, що традиційні релігії не є абсолютно новими, отже недоцільно змішувати їх з «неорелігіями» та нью-ейджем, через що виникає свідомо чи несвідомо образа релігійних почуттів вірян та обмеження їхнього природного права [12, с. 246]. Авторка стверджує, що етнорелігійний рух нині є загальноєвропейською тенденцією, що вже в деяких країнах є досвід юридичного доведення рідновірами права на спадкоємність та правонаступність своєї конфесії від віри предків. Наприклад, Європейський суд з прав людини визнав порушення прав конфесії «Ромуви» в Литві, засудив дискримінацію, відмову в державному визнанні, виявив відсутність гарантій захисту конфесії у національному законодавстві та вказав на неприпустиме «залучення католицької влади до парламентської процедури» [12, с. 240; 22]. Такий досвід, вочевидь, є важливим і для України, де досі рідну етнічну релігію українців кваліфікують лише як «неорелігію» [6], ігноруючи її традиційність. Г. Лозко постійно нагадує, що в преамбулі Статуту конфесії Об'єднання рідновірів України (ОРУ) стверджено її правонаступність та спадкоємність як автентичної традиційної релігії Русі-України. Отже, цей факт для вірян є важливим. Невизнання цього факту деформує як конфесійну, так і статистичну палітру України, завдає образ на релігійному ґрунті.

До тематики актуалізації етнорелігій авторка включила й аксіологічні проблеми, зокрема, трансформації слов'янських уявлень про цінності під впливом глобальних детермінант (філософсько-релігієзнавчий аспект); і стихійний сплеск рідновірської творчості в літературно-мистецькому житті України ХХ – ХХІ ст., що засвідчив природний потяг народу до рідного.

Червоною ниткою через усю працю проходить концепція Г. Лозко «Україна – рідна земля, рідна мова, рідна віра», яка є ключовою в розумінні сутнісної триєдності буття етнонаціональної спільноти. Ця концепція логічно вмотивована і є природною. І річ не в тім, щоб усіх насильно навертати до віри предків – ні, авторка лише привертає увагу керівництва держави, законодавчої й

виконавчої влади до важливості збереження рідної автентичної релігії українців на рідній землі, рідною мовою й засобами рідної духовної культури. У цій державотворчій ідеї (чи радше – ідеалі), як наголошує авторка, закладена висока «метафізична мета, що становить національну цінність».

Важливе місце в осмисленні Галиною Лозко російсько-українських протистоянь посідає концепція збереження слов'янської ідентичності, де акцентовано увагу саме на ідеологічних суперечностях загальнослов'янської і російської візії ролі й місця колишньої російської імперії, чи сучасної рф у житті європейської спільноти – тема надто важлива для розуміння європейцями сутності імперських амбіцій нашого агресивного сусіда. Авторка звертає увагу на потребу вироблення власної стратегії взаємин України зі слов'янськими країнами, що має спиратися на взаємоповагу, ментальні симпатії, спільність етнокультурної спадщини й збереження горизонтальних інформаційних зв'язків, проте аж ніяк не на асиміляцію чи злиття всіх слов'ян в «русском море» [12, с. 205–206].

Докладно аналізується сучасне організаційне життя етнорелігійних слов'янських спільнот і подається хроніка Родового слов'янського віча (РСВ), започаткованого саме в Україні у 2003 р., яке однак у релігієзнавстві досі не набуло достатнього висвітлення. Важлива й стаття, присвячена Європейському Конгресу Етнічних Релігій (ЄКЕР) як міжнародному форуму рідновірів. Саме ці організації вже понад 20 років наочно засвідчують наявність етнорелігійних рухів у Європі [22], що й досі, на жаль, не здобуло належної уваги академічного релігієзнавства. Звернуто увагу релігієзнавчої спільноти і на факт традиційності етнорелігії та неприпустимості змішування її з «неорелігіями» і нью-ейджем, про що свідчить текст наведеної авторкою Декларації ЄКЕР [12, с. 244–245]. Додано також і хронологію та тематику конференцій ЄКЕР за період 1998–2018 рр. [12, с. 246–247].

Четвертий розділ «Категорії та архетипи етнології релігії» присвячений як світоглядним, так і богословським засадам етнорелігій. Розглянуто політеїзм «як ідеальне відображення структури Всесвіту» [12, с. 249], що авторка доводить блискучим філософським аналізом. Етнорелігійні архетипи простежуються Г. Лозко і в звичаєвому праві Давньої Русі, і в поетичній спадщині Б. Грінченка, і в народних уявленнях про священне. Наприклад, архетип «божественного народження» народу як «божих дітей і онуків» [12, с. 258] засвідчений в етнічних релігіях усіх індоевропейців. Важливе місце в праці Галини Лозко приділено таким категоріям етнології релігії, як «метафізика крові» та «нумінозна сила», що введено в українську релігієзнавчу науку вперше [12, с. 291–305].

Саме етнорелігієзнавчий підхід до світоглядних основ будь-якої релігії розкриває глибинні зміни, що сталися протягом віків в уявленнях про душу. Авторка вбачає в цьому процесі

не еволюцію світогляду від етнічних до світових релігій, а скоріше його занепад, перехід від природного до штучного, а отже, інволюцію, регрес. Вперше в релігієзнавстві окреслено й етичні проблеми етнічних релігій, зокрема методологію відновлення етики рідної віри, що розглянуто в контексті античної філософії, етики Піфагора, Емпедокла, Арістотеля, а також фольклорно-етнологічних досліджень.

Дискусійним, на думку деяких релігієзнавців, є активне використання Г. Лозко текстів Велесової Книги, яку часто вважають «фальсифікатом». Цю проблему авторка осмислює в статті під назвою «Етносоціальне та культово-релігійне значення Велесової Книги». При цьому вона не ставить своїм завданням доводити автентичність пам'ятки, натомість Г. Лозко просто називає імена й праці знаних українських науковців (докторів філологічних, філософських, історичних наук), які визнали автентичність цього твору й видали фундаментальні праці з цього питання. Серед них: В. Шаян, О. Білодід, М. Худаш, В. Таранець, І. Ющук, В. Давидюк, Г. Клочек, І. Рассоха та й сама авторка – одна з перших науковців, хто зробив ґрунтовний текстологічний аналіз Велесової Книги в монографії на 520 сторінок, яка отримала широкий розголос в Україні [4; 7; 18; 21]. Інші ж українські мовознавці, які, як стверджує Г. Лозко, задали «парадигму невизнання» усій науковій спільноті, досі ніяк не виявлять себе ні в наукових дослідженнях пам'ятки, ні в публічних її запереченнях. Такий стан справи має всі ознаки ідеологічних пережитків радянщини, яких варто позбуватися.

Г. Лозко стверджує, що тексти пам'ятки містять значний релігієзнавчий матеріал: давні молитви, описи звичаїв та обрядовості, теоніміку, значну кількість фольклорного, мовного та паремійного матеріалу (афоризми, приказки), які не можна ігнорувати ще й з тієї причини, що рідновіри використовують Велесову Книгу як одну зі своїх священних книг [12, с. 314]. Отже, на думку авторки, «забороняти» цитування цих текстів у релігієзнавчих дослідженнях – все одно, що забороняти цитування Біблії.

«Етнологія релігії» написана гарною українською мовою, з тонким відчуттям особливостей наукового стилю, хоча не позбавлена й деяких суто авторських пасажів та критичних зауваг, які втім, не переходять у публіцистику, що в цілому може бути прийнятним у сучасній науковій праці. Суттєвим здобутком авторки є упорядкування покажчика термінів і категорій (понад 600 понять), які в подальшому можуть стати основою категоріально-понятійного апарату та тезаурусу етнології релігій. Така робота здійснена вперше в українській та європейській науці.

Висновки. Праці відомого українознавця та релігієзнавця Галини Лозко, яка плідно працює над українознавчими темами з перших років здобуття Україною незалежності, є вагомим внеском в

українську і світову науку. Її українознавчі праці є в багатьох книгозбірнях світу. Збірка наукових статей авторки під загальною назвою «Етнологія релігії» є значним досягненням у релігієзнавчій україністиці, що всебічно розкриває предмет етнології релігії, який досі в умовах глобальних пріоритетів лишався малодослідженим як в Україні, так і в світі.

1. Вівчарик М. Етнологія в науковому вимірі. Рец. на кн. : Лозко Г. Етнологія України. Філософсько-теоретичний та етнорелігієзнавчий аспект. К., 2001. 304 с. *Київська старовина*. 2002. № 4. С. 167–168.
2. Вівчарик М. Етнологія в науковому вимірі. Рец. на кн. : Лозко Г. Етнологія України. Філософсько-теоретичний та етнорелігієзнавчий аспект. К., 2001. 304 с. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Збірник наукових праць*. Випуск п'ятий. К.: Нац. акад. наук України. Інст. історії України, 2002. С. 254–255.
3. Гайовий Г. Роді наш красний : рец. на кн.: Лозко Галина. Українське народознавство. К.: Зодіак-ЕКО, 1995. 368 с. *Зірка*. 1996. 12 січ.
4. Голоси дітей Сварожих: про кн. : Лозко Г. Велесова Книга – волховник. К. : Такі справи, 2002. 368 с. *Книжник-Ревю*. Липень 2002. №14 (47).
5. Данилова Г. Довгий шлях до читача : рец. на кн. : Г. Лозко. Українське народознавство. К.: Зодіак-ЕКО, 1995. 368 с. *Рідна школа*. 1996. №2. С. 80.
6. Дудар Н., Филипович Л. Нові релігійні течії в Україні. Огляд, документи, переклади. К., 2000. 132 с.
7. Карпенко В. Феноменальні книги Галини Лозко. *Карпенко Віталій. Люди, книги, автографи*. К. : Задруга, 2018. С. 203–206.
8. Котляр Ю. Етносоціальний вимір релігії : рец. на кн. : Лозко Г. С. Боги і народи. Етносоціальний вимір: курс релігієзнавства. Тернопіль: Мандрівець, 2015. 624 с. *Наукові праці : науково-методичний журнал*. Вип. 250. Т. 262. *Філософія*. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2015. С. 101–102.
9. Лозко Галина Сергіївна: біобібліогр. покажчик / упорядкування та бібліографія Г.С. Лозко і Д.П. Пилипчука; наук. ред. Д.П. Пилипчук. Миколаїв: Іліон, 2022. 144 с.
10. Лозко Г. Боги і народи. Етносоціальний вимір. Тернопіль: Мандрівець, 2005. 624 с.
11. Лозко Г. Етнотериторієзнавство. Філософсько-теоретичний вимір. Тернопіль: Мандрівець, 2012. 384 с.
12. Лозко Г. Етнологія релігії. Наукові статті. Миколаїв: Іліон. 2023. 372 с.
13. Лозко Г. Етнологія України. Філософсько-теоретичний та етнорелігієзнавчий аспект. К.: Нелень, 2000. 300 с.
14. Лозко Г. Європейський етнорелігійний ренесанс: витоки, сутність, перспективи (на матеріалі відродження етнорелігій у європейських країнах).

- Наук. моногр. К.: Такі справи, 2006. 424 с.
15. Лозко Г. Орден Бога Сонця: історія та метафізика. Наук. моногр. Тернопіль: Мандрівець, 2018. 328 с.
 16. Фейербах Л. Лекції о сущности религии. URL: <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000572/>
 17. Филипович Л. Етнологія релігії: теоретичні проблеми, вітчизняна традиція осмислення. К.: Світ Знань, 2000. 333 с.
 18. Черногуз Я. Щоб мали ми чисті душі. Про новий переклад Велесової Книги. *Українська культура: щомісячний культурно-освітній та літературно-мистецький ілюстрований журнал*. 2002. Вересень – жовтень. № 9 – 10. С. 27.
 19. Шаян В. Віра предків наших. Вибрані твори / Заг. ред. проф. Г. Лозко. К.: ФОП Стебеляк О., 2018. Т.І. 400 с.
 20. Шаян В. Віра предків наших. Філософські та літературознавчі праці. Заг. ред. проф. Г. Лозко. К.: ФОП Стебеляк О., 2019. Т.ІІ. 400 с.
 21. Юрик П. Українська Книга Книг – нові дослідження : Відгук про Велесову Книгу в перекладі Г. Лозко, 2002. *Запорізька Січ*. 2002. 7 груд. С. 6.
 22. European Congress of Ethnic Religions. URL: <https://ecer-org.eu/>
- References**
1. Vivcharyk M. (2002). *Etnolohiya v naukovomu vymiri. Rets. na kn. : Lozko H. Etnolohiya Ukrayiny. Filosofs'ko-teoretychnyy ta etnorelihiyeznavchyy aspekt*. [Vivcharyk M. Ethnology in a scientific dimension. Rec. on the book : Lozko H. Ethnology of Ukraine. Philosophical-theoretical and ethno-religious aspect]. *Kyiv's'ka starovyna*. № 4. P. 167–168 (in Ukrainian).
 2. Vivcharyk M. (2002). *Etnolohiya v naukovomu vymiri. Rets. na kn. : Lozko H. Etnolohiya Ukrayiny. Filosofs'ko-teoretychnyy ta etnorelihiyeznavchyy aspekt*. [Vivcharyk M. Ethnology in a scientific dimension. Rec. on the book : Lozko H. Ethnology of Ukraine. Philosophical-theoretical and ethno-religious aspect]. *Problemy istoriyi Ukrayiny: fakty, sudzhennya, poshuky. Zbirnyk naukovykh prats'*. Vypusk p'yatyy. K.: Nats. akad. nauk Ukrayiny. Inst. istoriyi Ukrayiny. P. 254–255 (in Ukrainian).
 3. Hayovyy H. (1996). *Rode nash krasnyy: rets. na kn.: Lozko Halyna. Ukrayins'ke narodoznavstvo. K.: Zodiak-EKO, 1995. 368 s.* [Gayovy H. Rode nash krasnyi: ret. in the book: Galina Lozko. Ukrainian ethnology. K.: Zodiac-ECO, 1995. 368 p.]. *Zirka*. 12 sich (in Ukrainian).
 4. *Holosy ditey Svarozhykh: pro kn.: Lozko H. Velesova Knyha – volkhovnyk. K.: Taki spravy, 2002. 368 s.* [Voices of the children of Svarozhi: about the book.: Lozko H. Velesov The book is a magician. K.: Such matters, 2002. 368 p.] *Knyzhnyk-Revyyu. Lypen'* 2002. №14 (47) (in Ukrainian).
 5. Danylova H. (1996). *Dovhyy shlyakh do chytacha: rets. na kn : H. Lozko. Ukrayins'ke narodoznavstvo. K.: Zodiak-EKO, 1995. 368 p.* [Danylova G. A long way to the reader: rec. on the book: H. Lozko. Ukrainian ethnology. K.: Zodiac-ECO, 1995. 368 p.]. *Ridna shkola*. №2. P. 80 (in Ukrainian).
 6. Dudar N., Fylypovych L. (2000). *Novi relihiyni techiyi v Ukrayini. Ohlyad, dokumenty, pereklady*. [Dudar N., Filipovych L. New religious currents in Ukraine. Overview, documents, translations]. K. 132 p. (in Ukrainian).
 7. Karpenko V. (2018). *Fenomenal'ni knyhy Halyna Lozko. Karpenko Vitaliy. Lyudy, knyhy, avtohrify* [Karpenko V. Phenomenal books of Halyna Lozko. Vitaliy Karpenko. People, books, autographs]. K.: Zadruha. P. 203–206 (in Ukrainian).
 8. Kotlyar Yu. (2015). *Etnosotsial'nyy vymir relihiyi : rets. na kn.: Lozko H. S. Bohy i narody. Etnosotsial'nyy vymir: kurs relihiyeznavstva. Ternopil': Mandrivets', 2015. 624 p.* [Kotlyar Yu. Ethnosocial dimension of religion: rec. on the book : Lozko G. S. Gods and peoples. Ethnosocial dimension: religious studies course. Ternopil: Mandrivets, 2015. 624 p.]. *Naukovi pratsi: naukovometodychnyy zhurnal. Vyp. 250. T. 262. Filosofiya. Mykolayiv: Vyd-vo CHDU im. Petra Mohyly. P. 101–102* (in Ukrainian).
 9. *Lozko Halyna Serhiyvna: biobibliohr. pokazhchyk / uporyadkuvannya ta bibliohrafiya H.S. Lozko i D.P. Pylypchuka; nauk. red. D.P. Pylypchuk* [Halyna Serhiivna Lozko: biobibliogr. Index. Arrangement and bibliography by H.S. Lozko and D.P. Pylypchuk; of science ed. D.P. Pylypchuk]. (2022). Mykolaiv: Ilion. 144 p. (in Ukrainian).
 10. Lozko H. (2005). *Bohy i narody. Etnosotsial'nyy vymir* [Lozko H. Gods and nations. Ethnosocial dimension]. Ternopil': Mandrivets'. 624 p. (in Ukrainian).
 11. Lozko H. (2012). *Etnoderzhavoznavstvo. Filosofs'ko-teoretychnyy vymir* [Lozko H. Ethnostate studies. Philosophical and theoretical dimension]. Ternopil': Mandrivets'. 384 p. (in Ukrainian).
 12. Lozko H. (2003). *Etnolohiya relihiyi. Naukovi statti*. [Lozko H. Ethnology of religion. Scientific articles]. Mykolayiv: Ilion. 372 p. (in Ukrainian).
 13. Lozko H. (2000). *Etnolohiya Ukrayiny. Filosofs'ko-teoretychnyy ta etnorelihiyeznavchyy aspekt* [Lozko H. Ethnology of Ukraine. Philosophical-theoretical and ethno-religious aspect]. K.: Nelen'. 300 p. (in Ukrainian).
 14. Lozko H. (2006). *Yevropeys'kyy etnorelihiynyy renesans: vytoky, sutnist', perspektyvy (na materialy vidrozhennya etnorelihiy u yevropeys'kykh krayinakh)*. *Nauk.monohr.* [Lozko H. European ethno-religious renaissance: origins, essence, prospects (on the material of the revival of ethno-religions in European countries). Scientific monogr.]. K.: Taki spravy. 424 p. (in Ukrainian).
 15. Lozko H. (2018). *Orden Boha Sontsy: istoriya ta metafizyka. Nauk.monohr.* [Lozko H. The knightly Order of the Sun God: history and metaphysics. Scientific monogr.] Ternopil': Mandrivets'. 328 p. (in Ukrainian).
 16. Feyyerbakh L. *Lektsii o sushchnosti religii* [Feuerbach L. Lectures on the essence of religion].

- URL:
<http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000572/>
(in Russian).
17. Fylypovych L. (2000). *Etnolohiya relihiyi: teoretychni problemy, vitchyznyana tradytsiya osmyslennya* [Filipovych L. Ethnology of religion: theoretical problems, domestic tradition of understanding]. K.: Svit Znan'. 333 p. (in Ukrainian).
18. Chornohuz Ya. (2002). *Shchob maly my chysti dushi. Pro novyy pereklad Velesovoyi Knyhy. Ukrayins'ka kul'tura: shchomisyachnyy kul'turno-osvitniy ta literaturno-mystets'kyi ilyustrovanyy zhurnal* [Chornoguz I. That we may have pure souls. About the new translation of Veles' Book. Ukrainian culture: a monthly cultural-educational and literary-artistic illustrated magazine]. Veresen' – zhovten'. № 9–10. P. 27 (in Ukrainian).
19. Shayan V. (2018). *Vira predkiv nashykh. Vybrani tvory / Zah. red. prof. H.Loško*. [Shayan V. Faith of our ancestors. Selected works / General. ed. Prof. H. Loško] K.: FOP Stebelyak O. T.I. 400 p. (in Ukrainian).
20. Shayan V. (2019). *Vira predkiv nashykh. Filosofs'ki ta literaturoznavchi pratsi. Zah. red. prof. H.Loško*. [Shayan V. Faith of our ancestors. Philosophical and literary works. General ed. Prof. H. Loško]. K.: FOP Stebelyak O. T.II. 400 p. (in Ukrainian).
21. Yuryk P. (2002). *Ukrayins'ka Knyha Knyh – novi doslidzhennya : Vidhuk pro Velesovu Knyhu v perekladi H. Loško, 2002* [Yuryk P. Ukrainian Book of Books - new studies: Review of Veles's Book translated by H. Loško, 2002]. *Zaporiz'ka Sich*. 7 hrud. P. 6 (in Ukrainian).
- European Congress of Ethnic Religions. URL: <https://ecer-org.eu/>